

ZAČETEK IN RAZVOJ ŠOLE V JELŠANAH

BOŽIDAR BOŽIČ

I

Zgodovina župnije v Jelšanah sega v X. stoletje. Tod je bilo župnijsko središče, ki je v teku stoletij zajemalo vedno večji obseg in v XVIII. stoletju obsegalo naslednje kraje: Jelšane, Trnovo, Hrušico, Klano, Knežak, Zagorje, Prem, Mune, Vodice, Golac, Brgud, Harije, Podgrad, Pregarje, Starad in Podgraje. Tak obseg je imela dekanija tudi v začetku XIX. stoletja, ko je postala sedež šolskega okraja.

Sicer je pa bil že po šolski odredbi iz leta 1774 v Jelšanah sedež šolskega okraja. Kdaj so Jelšane prejele to odločbo, ni mogoče dognati, ker je z župniščem vred zgorel tudi arhiv okoli leta 1820. Šolski dopisi v jelšanskem župnijskem arhivu segajo v leto 1816. Jelšane so takrat obsegale vasi: Jelšane, Dolenje, Veliko Brdo, Male Brce, Pasjak, Šapjane, Rupo, Lipo, Lisac, Skalnico, Sušak, Novokračine in Novo vas. Za vse te vasi se je ustanovila le ena šola v Jelšanah. Edino šoloobvezni otroci iz Skalnice in Lisca so bili navezani na šolo v Klani, ko se je tam ustanovila.

Okrajni šolski nadzorniki so bili župniki in dekani v Jelšanah. Od leta 1800 do 1885 so to bili: Valentin Mazzarolli, Jurij Marčelja, Mihael Batistik, Andrej Marčelja, Peter Aleš, Spiridion Radišič in Valentin Puščavec.

O pravni ustanovitvi šole v Jelšanah v letih po 1805 ni nobenih zapiskov. Iz takratnega šolstva se more sklepati, da se je zasebna šola ustanovila že zelo zgodaj. Po ustnem izročilu je potekal šolski pouk v Paderovi hiši, Jelšane št. 40 (Johan Hrabar). Ker je bila to le zasebna šola, so se zelo pogosto pošiljale prošnje, naj se ustanovi v Jelšanah redna šola. Prva taka šola v jelšanskem šolskem okraju je bila v Trnovem. Leta 1818 je bil tamkaj šolski nadzornik župnik Josip Benigar, za učitelja-organista je bil Ivan Slavik. Šoloobveznih otrok je bilo 522. Druga redna šola v okraju je bila na Premu (1826), tretja v Hrušici (1819); tu so imeli privatno šolo vsaj že od leta 1800 dalje.

Še najbolj vpeljana šola je bila v Trnovem (1814), čeprav so bile razmere v tedanjih časih slabe; ljudje so bili revni in okorni. To dvojje je bilo krivo, da so se šole le počasi ustanovljale. Žalostno stanje v letih okrog 1827 dokazujejo zapiski; tako je na primer iz Brguda sporočil tamkajšnji duhovnik Bogović v Jelšane: »Od 65 šoloobveznih otrok ni nobeden sposoben za šolo, pač pa za pašo.« Iz Mun je

pisal duhovnik Martin Rude naslednje: »Šoloobveznih otrok je 277. Za šolo so nesposobni, so neotesani, surovi in divjaški, skoraj vsi pa revni.« Iz Vodice so sporočili: »Šoloobveznih otrok je 87, toda zaradi uboštvja niso sposobni za šolo.« Tudi iz Klane je prišlo podobno sporočilo: »Če je v katerem kraju potrebna šola, je to gotovo Klana. Že število šoloobveznih otrok, za nedeljsko šolo 58, za dnevno šolo 105, je dovolj veliko. Vsi so zelo neotesani.« Duhovnik Gregor Sušič je sporočil iz Vodice, ki so imele takrat 100 šoloobveznih otrok, da ti ne hodijo v šolo (privatno), kajti njihovi starši so revni in nimajo sredstev za njihovo vzdrževanje. Tudi v Brgudu so bile zelo hude razmere glede prihajanja v šolo; otroci so morali pasti živino in niso hodili niti k maši. Iz Mun so pisali leta 1829: »Šoloobveznih otrok je 159; nekateri od njih so sposobni za šolo, a je ne morejo obiskovati, ker so njihovi starši ubožni. Rajši jih pošiljajo na pašo kot v šolo.«

Tudi Jelšane niso bile nič na boljšem. Dne 24. marca 1823 so iz Podgrada, kjer je bil okrajni urad in takratno višje šolsko nadzorništvo, poslali okrajnemu šolskemu nadzorniku dekanu Andreju Marčelji naslednji dopis: »Prepričani smo o neumorni delavnosti in hvalevredni gorečnosti gospoda okrajnega šolskega nadzornika in konzistorialnega svetovalca za pospeševanje osnovnih šol. Zato vas pozivamo, da poiščete v kraju samem dotacijske vire za ustanovitev osnovne šole v Jelšanah, kjer je sedež dekanata.«

Pa tudi zdaj ni bilo nobenega uspeha, zato je škofijski konzistorij v Trstu zapovedal dne 28. maja 1824 okrajnemu šolskemu nadzorstvu v Jelšanah, naj se glede na vladni odlok z dne 17. aprila t. l. ustanovljajo podružnične šole za verski pouk v vseh župnijah, kjer še ni šol. Duhovniki naj zaradi preobilnega dela prihajajo na te podružnične šole ali z vozom ali s konjem dvakrat tedensko. Ob nedeljah naj bolj odrasla šolska mladina prihaja k fari v šolo.

Ker tudi to ni imelo nobenega učinka, je škofijski konzistorij v Trstu dne 18. oktobra 1825 ponovno pisal v Jelšane: »Šolska postava § 1 odstavek 17 določa, naj bo v vsakem kraju, ki ima rednega dušnega pastirja, tudi redna farna šola. Župnija in sedež dekanata Jelšane ima 319 šoloobveznih otrok, a je brez šole. Otroci so oropani šolskega pouka in rastejo v veliki nevednosti. Zato škofijski konzistorij ukazuje, naj se tamkajšnji urad glede ustano-

vitve šole obrne na c. kr. komisariat in naj odločitev o tem sporoči do 15. novembra 1825 semkaj, da bomo v tem smislu nadalje uradovali.«

Do 15. novembra še ni bilo nobene prave rešitve; tri dni pozneje je škofijski ordinariat spet pisal jelšanskemu šolskemu nadzorstvu: »Reševanje dopisa z dne 14. novembra št. 120. Naročamo, da v smislu tukajšnjega dekreta z dne 18. oktobra 1825, št. 2257 in 17. odstavka šolske postave vse uredite glede prošnje za ustanovitev trivialne šole v Jelšanah.«

Vprašanje se nikakor ni moglo urediti. Razmere, že same po sebi težavne, je še bolj zapletala in slabšala vlada, ki ni dopustila slovenskemu jeziku polne pravne veljavnosti v šolah. Narobe; z odlokom z dne 22. junija 1820 je prepovedala uporabljati šolske učne knjige v slovenskem jeziku. Dovoljene so bile le s pogojem, da je zraven nemški tekst. Podobnih odredb je bilo kasneje še več.

Zato se naše ljudstvo za šolo nikakor ni moglo navdušiti, čeprav so morali duhovniki po vladnem odloku, izdanem 21. septembra 1781, vsako leto v nedeljo pred začetkom šole pridigati o potrebi šol. Toda ta cesarski odlok je imel v mislih le šole z nemškim učnim jezikom.

Leto 1825 je minilo brez uspeha za jelšansko šolo. Dne 10. februarja 1826 pa so iz Podgrada sporočili Andreju Marčelji v Jelšane: »Slavni c. kr. komisariat v Pazinu je z odredbo z dne 24. novembra 1825 imenoval komisijo za ustanovitev nove šole v Jelšanah. Sporočamo Vam, da bo komisija prišla v Jelšane 16. marca 1826.« Komisija je res prišla. Direktnih zapiskov o tej seji ni v arhivu, pač pa lahko v nekem drugem dopisu beremo tole: »O komisiji, ki se je nedavno zadrževala v Jelšanah zaradi ustanovitve nove šole, je slavni c. kr. okrožni urad odločil naslednje: Občina in cerkev v Jelšanah naj prispevata za učiteljsko plačo, pristojna gosposka, ki ji tudi pritiče nekaj prispevati za ta namen, pa bo vprašanje glede šole v Jelšanah dokončno rešila.«

Vprašanje jelšanske šole se je razgibalo šele v šolskem letu 1827/28. Škofijski konzistorij je 14. februarja 1828 odločno zahteval, da se mora ustanoviti v Jelšanah šola. Takole piše: »Šole naj se ustanovijo ne samo v tistih krajih, kjer vodijo duhovniki matične knjige, ampak tudi v tistih, kjer matic nimajo, da je le v takih krajih v območju do pol ure daljave 100 šoloobveznih otrok. Župnija Jelšane ima po zadnjem tabelnem pregledu 170 šoloobveznih otrok, ki so vsi prepuščeni najbolj surovi podivjanosti in veliki nevednosti. Zato

ukazujemo okrajnemu šolskemu nadzorstvu, naj se sestane z župani in jim razloži potrebo po ustanovitvi šole ter njene blagodejne učinke na mladino v moralnem, ekonomskem in verskem pogledu. Obenem naj se z njimi posvetuje in poišče vire za vzdrževanje učitelja in za nujno potrebno pomoč za šolarje. Poročilo o uspehu tega medsebojnega posvetovanja naj pošlje nam v nadaljnje uradovanje.«

Na ta dopis ni bilo nobenega odgovora. Zato so 23. februarja poslali iz Trsta strog opomin: »V čim krajšem času pričakujemo Vaše sporočilo o izidu zgoraj citiranega odloka, da se lahko obrnemo na okrajni komisariat.« To je nekoliko zaleгло. Jelšanski župani so se začeli med seboj posvetovati, a dokončno se niso mogli odločiti. Zato je konzistorij še naprej dramil zaspene, neodločne može v jelšanski župniji: »V najkrajšem času pošljite semkaj poročilo o ustanovitvi tamkajšnje šole, da bomo lahko vse potrebno ukrenili, da se bo z začetkom šolskega leta odprla nova šola.«

V septembru 1828 so bile po šolah jelšanskega šolskega okraja inšpekcije z ustaljenimi izkušnjami. Poročilo o tej inšpekciji je prejel tudi škofijski konzistorij; škof Anton je to priliko uporabil in je na koncu dopisa o reviziji inšpekcije dodal: »Opomnili bi še radi na ustanavljanje novih šol v okraju. Škofijski konzistorij pričakuje, da bo okrajno šolsko nadzorstvo v tem pogledu pokazalo novo gorečnost, upoštevajoč 17. odstavek šolske uredbe, ki zahteva, da se povsod, kjer se more ustanoviti nova šola in je dovolj šoloobveznih otrok, poiščejo sredstva za učiteljsko plačo, za sam prostor pa naj se poišče kakšna hiša v župniji, ki bi mogla služiti temu namenu. Za obleko ubožnim učencem naj se šolski inšpektorat obrne na druge dušne pastirje; v smislu § 260 šolskega kodeksa priporočam nabiranje za ubožne učence.« To pismo je prišlo v Jelšane 4. novembra 1828 in zaradi

Sola v Jelšanah (kaže jo puščica!)

tega je bil sestanek med župani. Toda ti se niso mogli zediniti o ničemer. Zato je škof Anton pisal: »Glede na to, da nič ne zremo o snovanju nove šole v Jelšanah, kjer je sedež dekanata, želimo nemudoma zvedeti, kako so napredovale priprave za novo šolo in če še obstaja kakšen pomislek, bi radi zvedeli zanj, da ga odpravimo bodisi s pomočjo deželne vlade ali pa s pomočjo okrožnega urada.«

II

Leto 1829 se je začelo z odločnejšimi ukrepi za ustanovitev šole v Jelšanah. Pazinski okrožni komisariat je 5. marca 1829 za to zadevo pooblastil okrajnega komisarja v Lipi Antona Miloševiča. Zaradi ustanovitve šole je ta prišel v Jelšane 26. marca. Sestanek je bil pri dekanu Andreju Marčelji. Poleg teh dveh so bili prisotni vsi župani jelšanske fare. Za šolo so namenili hišo s številko 34 v Jelšanah (sedaj hišna št. 49, po domače Škabar Gornji). Lastnik te hiše je bil Anton Šlosar, ki se je rodil v Novokračinah št. 2, po domače pri Mihljevih (ti imajo zdaj hišo št. 46). Okoli leta 1827, ko je bil star 27 let, si je Anton kupil hišo št. 49 v Jelšanah in se poročil z Marijo Sosič iz Hrpelj.

Njegovo hišo so nameravali vzeti v najem, da bi služila kot zasilni prostor za šolo; obenem so se na sestanku tudi dogovarjali, da bodo morale vse vasi jelšanske fare poskrbeti za učiteljsko plačo. Da bi bile zadeve glede šole, stanovanja in učiteljske plače dodobra urejene, so na ukaz kresije v Postojni sklicali sestanek 6. junija 1829 v jelšanski župnijski pisarni. Tja je prišel tudi komisar s Prema. Sklenili so, da bodo najeli zasilni prostor za šolo za 10 let, družini Šlosar pa izročili 150 gld za ureditev šolskega prostora; letna najemnina naj bi znašala 65 gld. Sklepe tega sestanka naj bi oznanil dekan Andrej Marčelja s prižnice in pohvalil naj bi prizadevanje komisarja Miloševiča in jelšanskih županov pri ustanavljanju šole.

Toda prav v tem času je bil dekan prestavljen v Trnovo pri Ilirski Bistrici; na njegovo mesto v Jelšanah je prišel za dekana in okrajnega šolskega nadzornika Peter Aleš. Službeno mesto je zasedel šele julija 1830, do takrat pa je upravljal dekanijo in šolski okraj Jelšane kaplan Jožef Bratošević. Ta pa ni bil tako spreten kot bivši dekan; ustanovitev šole se je spet zavlekla. Zato je škofijski konzistorij v Trstu, kjer je bil sedež višjega šolskega nadzorstva, zahteval 1. decembra 1829, naj mu iz Jelšan takoj pošljejo podrobna pojasnila o uvodnih pogajanjih glede ustanovitve šole v

tem kraju. Toda od tod ni prišlo nobeno sporočilo vse do nastopa okrajnega šolskega nadzornika in dekana Petra Aleša.

Aleš je bil rojen leta 1786 v Vodicach (nad Lj.). Pozneje je služboval na Premu; ko je od tod prišel v Jelšane, je bil star 44 let. Bil je izvrsten šolski nadzornik, priznan narodnogospodarski pisatelj in tudi vesten duhovnik. V Jelšanah je služboval 8 let, potem pa je 1838. leta odšel na novo službeno mesto v Trst, kjer je kot višji šolski inšpektor in stolni kanonik umrl leta 1868.

Ko je prišel julija 1830 v Jelšane, se je takoj lotil ustanovitve šole. Že sredi tega meseca je sporočil tržaškemu višjemu šolskemu nadzorniku, da je predlagal pazinskemu okrožnemu uradu, naj šola prične s poukom v oktobru ali novembru 1830 v najetem prostoru. Pisal je, da je našel za to dve primerni hiši. Najemninska pogodba naj bi veljala leto dni, potem pa naj bi višje šolsko nadzorstvo dobilo pri pazinskem okrožnem uradu končno dovoljenje za ustanovitev šole. Še istega dne je Aleš sporočil tudi komisariatu v Lipo, da se bo šolski pouk začel oktobra ali novembra 1830. Prosil ga je, naj mu takoj pošlje pogodbo o učiteljski plači, da se bo lahko razpisalo mesto za novega učitelja jelšanske šole.

Vozla pa s tem še ni razvozlal. Aleš je zvedel iz Lipe, da je predvsem potrebno misliti na prostor za novo šolo, ki bi naj bila uporabna že v prihodnjem letu. Zaradi tega naj se takoj obrne na gubernij. Aleš je storil tako in prošnjo utemeljeval s tem, da se v jelšanškem šolskem okraju vedno bolj čuti potreba vsaj po eni šoli v vsej Čičariji. Sicer pa je želja vseh vaških županov podobna. Ti so pripravljeni močno pomagati in jim je veliko do tega, da bi se zelo nevedno in praznoverno ter k lenobi nagnjeno ljudstvo polagoma moralno in ekonomsko dvignilo. Na novo šolo — je pisal Aleš — ne moremo računati že prihodnje leto, zato prosimo, naj nam gubernij dovoli začetek pouka oktobra ali novembra 1830 v zasebni hiši.

Istega dne, to je 8. avgusta 1830, je poslal Aleš pismo s podobno vsebino tudi v Trst na višje šolsko nadzorstvo. Ta energični postopek je uspel. Dne 27. avgusta so v Jelšanah zvedeli, da bo smel biti šolski pouk v eni izmed predlaganih hiš, torej v Šlosarjevi ali pa Hrabarjevi hiši. Toda upoštevati pa se morajo § 1, 3 in 4 »Šolske postave za nemške šole« iz leta 1821, ki govore o tem, da mora biti šolski pouk v prostorni, svetli učilnici, namenjeni samo šolskemu pouku. Učilnica mora imeti v zimskem času tudi peč. To pismo je prinesel kurir iz Lipe 27. avgusta. Z obratno

pošto je Aleš sporočil tamkajšnjemu komisarju Ostrogoviču, da so se odločili najeti učilnico pri Johanu Hrabarju v Jelšanah št. 40 (op.: danes št. 25), češ da je primernejša, prostornejša in svetlejša kot učilnica pri Šlosarju. Gospodar Hrabar (po domače Bader; bil je dober kmet, rojen 1790 v Jelšanah; leta 1816 se je poročil z Margareto Škrl iz župnije Trnovo; umrl je 2. februarja 1832) da daje dve prostorni sobi, eno za šolski pouk, drugo za učiteljevo stanovanje, ki bo opremljeno tudi s kuhinjo in kletjo. Odobritev šole je prišla z dopisom z dne 31. avgusta 1830 prek okraja v Lipi s citiranjem vladnega odloka z dne 28. julija 1830: »Izkazalo se je, da je v Jelšanah nujno potrebna trivialna šola in da je preskrbljeno za učiteljevo plačo; zato je visoka c. kr. vlada dovolila to šolo. Šolski pouk naj se začne najpozneje konec septembra 1830. Šolski pouk naj bo v hiši Johana Hrabarja, kjer naj bo tudi učiteljevo stanovanje za letno najemnino 70 goldinarjev. Pričetek šole naj bo 16. septembra 1830.«

Da bi se do tega datuma uredilo vse potrebno za pričetek šole, je Aleš takoj drugi dan po prejemu dovoljenja, to je 5. septembra, zahteval od gubernija, naj mu nemudoma pošlje prepise tistih dopisov, ki se tičejo šole v Jelšanah in učiteljeve plače.

Leta 1830 je bilo v župniji Jelšane 540 šoloobveznih otrok v starosti od 6 do 12 let in sicer v Novokračini 80, v Brdu 50, v Pasjaku 34, v Lisacu 30, v Novi vasi 9, v Dolenjem 73, v Jelšanah 47, v Rupci 31, v Sušaku 24, v Lipi 68, v Šapjanah 44, v Skalnici 31, v Brcah pa 19 otrok.

Toda že 3. avgusta 1830 se je okoliš šolskega okraja zmanjšal. Papež Pij VIII. je namreč z bulo tega dne priključil ljubljanski škofiji župnije iz postojnske kresije, ki so spadale pod tržaško ali goriško škofijo. Na ta način so Jelšane kot dekanat in šolski okraj zgubile naslednje župnije in kaplanije: Trnovo, Harije, Podstenje, Knežak in Prem. Bula je pričela veljati z 29. junijem 1831. Takrat je bil tržaški škof Anton Leonardis, do konca habsburške monarhije poslednji Italijan. Leta 1831 je prišel na škofijski sedež v Trst Matevž Ravnikar, ki je tu ostal do leta 1845. V teh letih so se šole v jelšanskem okraju lepo razvijale; posebno hvalo si je zaslužila šola v Jelšanah.

III

Z ustanovitvijo uradne šole v Jelšanah kljub Aleševi dobri volji ni šlo po sreči. Res je, da je prispel vladni odlok o ustanovitvi šole

4. septembra 1830, toda le-te še dolgo ni bilo. Uradni začetek je bil določen za 16. september 1830, do tedaj pa naj bi se uredila učiteljeva plača, priredili naj bi se zasilni prostori in predložil naj bi se popis šoloobveznih otrok; šolski pouk naj bi se začel v oktobru 1830. Toda do tega ni prišlo, ker se ni mogla urediti nobena izmed teh zadev. Dne 31. oktobra je Aleš poslal škofijskemu ordinariatu v Trst dopis, ki se končuje takole: »... Obenem pošiljam popis šoloobveznih otrok v starosti od 6 do 12 let iz župnije Jelšane; 540 jih je. V tej župniji je še napol divje ljudstvo, zato ni mogoče začeti s šolo.« Tako stanje mladine je bilo tudi drugod. Aleš, ki se je mnogo trudil za šolo, je bil tudi navdušen praktični sadjar z lastnim sadovnjakom. Skrbel je za to, da so se šole v jelšanskem okolišu zavemale za napredek sadjarstva in v nemale ljudi zanj. Šole Trnovo, Prem in Hrušica so imele sadjarstvo kot obvezen predmet. Aleš je v začetku leta 1831 pisal guberniju, »... naj bi se vendarle začel šolski pouk v tej Čičariji vsaj v jeseni 1831, da bi mogli že to leto uvesti v šolo tako koristen predmet, kot je sadjarstvo.« Morda je tudi to delno zaleglo. Okrajni komisariat v Lipi je sklical sejo v Jelšane. Tu so imenovali komisijo, ki naj bi skrbela za zidanje nove šole in uredila učiteljevo plačo. Ker vprašanja plače niso mogli urediti, je komisar Schellander iz Lipe odredil, da v tem letu še ne bo šole. Aleš je neutrudno poudarjal nujnost šole in je 14. marca 1832 pisal škofijskemu ordinariatu, da je ob prihodu v to župnijo čutil »nujno potrebo šole za te kraje, kjer so ljudje neotesani in kot podivjani. K maši in krščanskemu nauku ne prihajajo. Šolo bi jim bilo treba vsiliti in mladini, ki bi je ne hotela obiskovati, predpisati najmanj dvojno šolnino. Šola bi se morala začeti vsaj v začetku 1832. leta, toda — nadaljuje Aleš — zaradi odločbe, da mora biti šolski pouk v lastni stavbi, je zadeva glede šole obtičala na mrtvi točki. Z gradnjo šolske stavbe niso niti začeli, Čič pa postaja z leti še bolj neotesan. Zato podpisani ponižno prosim, naj bi začasno bil šolski pouk v hiši, ki jo daje v najem Pavel Frol iz Jelšan za ceno 50 gld. V hiši bo poleg učilnice imel svoje stanovanje tudi učitelj; potemtakem bi se mogla šola začeti v maju 1832.«

Poleg Frola sta ponudila prostore za šolo še vedno tudi Anton Šlosar in Johan Hrabar. Vendar se pouk ni začel zaradi neurejene učiteljske dotacije. Komisar iz Lipe je menil, da je prav to dovolj tehten razlog za zavlačenje uradnega začetka šole v Jelšanah, kjer je sicer bilo tega leta 944 šoloobveznih otrok

v starosti od 6. do 18. leta. Tako so brezplodno minila leta 1832, 1833 in 1834!

Leta 1834 je prišel v Lipo nov komisar Ostrogovič. Aleš se je obrnil nanj, naj se zavzame za odobritev učiteljeve plače. Toda minila so brez koristi še nadaljnja tri leta. Šele 4. aprila 1837 jo je odobrila deželna vlada in določila, da bo učitelj prejemal 266 gld 20 kr plače ter bo imel prosto bero. Ta zapisnik je bil sicer sestavljen že leta 1829, ko je bil v Jelšanah za dekana Marčelja in je bilo vseh hišnih števil 456. Zbrati so morali 278 gld 20 kr, od tega bi odpadlo 12 gld na čiščenje šole.

Leta 1837 je bil za komisarja v Lipi Milošević. Šole še vedno ni bilo, ker je deželna vlada zahtevala, da mora biti pouk v lastni stavbi, za katero pa naj poskrbi okrajni inženir. Tako sta spet neplodno minili dve leti. Ko je leta 1839 Aleš odšel v Trst za kanonika in višjega šolskega nadzornika, je na njegovo mesto prišel dekan Spiridion Radišić, doma iz Zadra. Takoj je ponudil gradbeni prostor za šolo, ki naj bi stala za župniščem, in svojega drugega kaplana za učitelja. Nujnost šole je podprl z naslednjimi ugotovitvami: »... šoloobveznih otrok je okoli 800. Mladino uporabljajo za pašo vaške živine, namesto da bi to delo opravljali vaški pastirji. Tako mladina trati čas in se med letom predaja lenarjenju, v dolgih zimskih mesecih pa se poleg tega izživlja v mnogih napakah; posebno dečki se prepuščajo lenuharjenju. Zato prosimo, da bi nam uradno potrdili dovoljenje za zidanje šole v tej župniji, ki ima 13 vasi. Čudno se nam zdi, da še zdaj ni šole, ko je vendar preteklo že 30 let.« Kljub vsemu pa šole v tem letu še ni bilo; vlada je razveljavila učiteljsko dotacijo, škofija pa ni dovolila, da bi kaplan stanoval v šoli. V letih 1840 do 1843 so izdelali več osnutkov za novo šolo in ureditev učiteljske dotacije, večkrat se je sklicala posebna komisija. Posebno važna je bila tista, ki je bila 13. maja 1843 v jelšanskem župnišču, ko so uredili učiteljsko plačo. Teden dni pozneje so vložili prošnjo za ustanovitev šole v Jelšanah. Kako nestrpno so pričakovali šolo, se vidi iz pripombe na pregledni šolski tabeli leta 1841: »Weil comunidades et parvuli petierunt panem et non frangeret eis, circulares sind darüber ausgegeben worden.« Končno je le prišla uradna odločba o ustanovitvi šole — 21. oktobra 1843. Po tej odločbi naj bi učitelj prejemal plačo 300 gld, 6 klafter drv, bero bo imel prosto. Dne 14. novembra 1843 se je razpisalo mesto učitelja-organista v Jelšanah. Z odlokom z dne 9. aprila 1844 se je imenoval na to mesto Kristijan Martec-

lanc. Ob njegovem prihodu v Jelšane so fasio dopolnili z naslednjim dodatkom: učitelj-organist bo prejemal tudi prispevke od 20 petih maš na leto, v jelšansko šolo pa bodo hodili otroci iz vseh vasi v župniji razen iz vasi Lisac in Skalnica. Ti dve vasi se bosta priključili šolskemu okolišu Klana, kjer se bo v kratkem ustanovila nova šola.

Šoloobveznih otrok v Jelšanah je bilo v letu 1843/44 kar 721 v starosti 6—12 let, 362 pa v starosti 12—18 let, skupaj torej 1083 otrok. Dejansko jih je v šolo hodilo 171, polovica dopoldne, polovica popoldne. Pri šolski vizitaciji dne 18. septembra 1844 je komisija ugotovila, da je šolo obiskovalo 23 % otrok, ki so zaslužili splošno pohvalo, posebno glede na to, da so pričeli s poukom šele 20. maja 1844.

Šolski ogleda (Ortschulaufseher) v Jelšanah je bil Jožef Iskra vulgo Hrabar iz Jelšan št. 34. Dalje vemo še, da je bila učilnica zelo temna, tesna in nizka, tudi učiteljevo stanovanje je bilo takšno. Za šolske rekvizite niso imeli nobenega posebnega prostora. Klopi so bile predolge in previsoke, dekan Radišić jih je dal popraviti. Rad bi dal popraviti tudi učilnico, a mu lastnik hiše tega ni dovolil. Dvanajst pridnih učencev je prejelo za nagrado lepo vezane mašne bukvice.

Dodam naj še, da iz Šapjan ni prihajal v šolo niti en otrok, iz Pasjaka le štirje, iz Novokračin triindvajset, iz drugih vasi še manj. Šele ko so zagrozili s kaznimi, so nekateri starši pozneje vpisali svoje otroke v šolo.

IV

Leta 1844—1845 je bila ostra zima. Zaradi tega je padel šolski obisk na 19 % ali 127 otrok od skupnega števila 815, toda ugled šole je le porastel. Šola v Jelšanah se je dvignila celo med najboljše! Kar 75 % učencev je prejelo oceno prav dobro, najboljši med njimi so prejeli nagrade. Ker je užival veliko spoštovanje tudi učitelj, je delo za gradnjo nove šole hitro napredovalo. Komisija je odobrila gradbeni prostor, ki ga je ponudil dekan (za župnijskimi hlevi). Dalje vemo za to leto še, da so kot učni pripomoček uporabljali tudi v Jelšanah Slomškovo knjigo »Blaže in Nežica«.

Novo šolo so zidali v letih 1845—1850. K temu jih je priganjalo dejstvo, da so izmed šol Jelšane, Hrušica in Klana imeli najslabšo učilnico ravno v Jelšanah; največje število šoloobveznih otrok so tudi imele Jelšane. Radišić je predlagal vladi, naj bi se ustanovila v Jelšanah tudi dekliška šola, učiteljica pa naj bi imela stanovanje kar v šoli. Dopis je

odpotoval na Dunaj 11. junija 1850; v njem se poudarja, da je število deklic v tem okolišu zelo visoko in bi ustanovitev te šole pomenila že drugo stopnjo kultiviranja. Šola bi pripomogla k izboljšanju gospodarskega in moralnega stanja ne samo v tej župniji, ampak tudi v vsej širni zapuščeni okolici. Slabo je le to, da v župniji nimajo fonda ne za vzdrževanje učiteljice ne za vzdrževanje šole; ljudje so namreč zelo siromašni. Zato prosijo ministrstvo, naj se zavzame za to ubogo, stoletja zanemarjeno Čičarijo.

Dekliške šole Jelšane niso dobile; v novi šolski stavbi so vseeno pripravljali dve učiteljski stanovanji in dve veliki učilnici. Šola je bila dograjena jeseni 1850. Zaradi pomanjkljive notranje opreme so se učenci vselili v nove prostore šele 3. julija 1851.

S tem letom je tudi pričel naraščati šolski obisk. Najslabši obisk in uspeh je bil v letih 1847—1849 ne samo v Jelšanah, ampak tudi v drugih šolah. Jelšanska šolska uprava je morala večkrat prijavljati zanikrne otroke žandarmeriji v Lipi. Leta 1849 je po imenih prijavila 32 otrok. Globa je bila 30 krajcarjev. V teh letih tudi učiteljska plača ni prihajala redno.

Z letom 1850 so se razmere ustalile. Obisk v šoli se je povečal in šolski uspeh izboljšal. Jelšane so to leto dobile novega učitelja. Pisal se je Anton Bitenc. Rojen je bil v Košani. Bil je bolj slabotnega zdravja, star pa 23 let. Ko je leta 1851 odšel energični Radišič v Zadar za semeniškega spirituala, je prišel v Jelšane odlični vzgojitelj dekan Valentin Puščavec, velik rodoljub. Ob prihodu je bil star 43 let; tu je ostal celih 34 let. Po njegovi zaslugi se je že to leto po končani letni skušnji šolar Jožef Iskra v slovenskem jeziku v imenu šolarjev z govorom in deklamacijo zahvalil vzgojiteljem. Petnajst učencev so vpisali v »zlate bukve«; zelo verjetno jih je vpeljal Puščavec. Zraven zlatih so bile pri skušnji na mizi tudi »črne bukve«.

Zaradi slabega obiska v šoli je Puščavec iskal vzroke izostajanja. Ugotovil je naslednje: ljudje so zelo ubožni, mnogi otroci nimajo dostojne obleke ne za šolo ne za cerkev. Nekateri otroci so imeli zelo daleč do šole, na primer z Brda, z Brc, Pasjaka in Šapjan; iz teh vasi so hodili v šolo po eden, dva učenca. Zelo zavzeti za šolo so bili le otroci vasi Jelšane, ki so jo obiskovali osemdesetodstotno, kar je bilo za takratne razmere zelo veliko. Srednji odstotek se je v prvih desetih letih šole sukal okoli 34 %.

Pučavec je videl, da otroci nimajo v zimskih mesecih dovolj obleke in da so v šol-

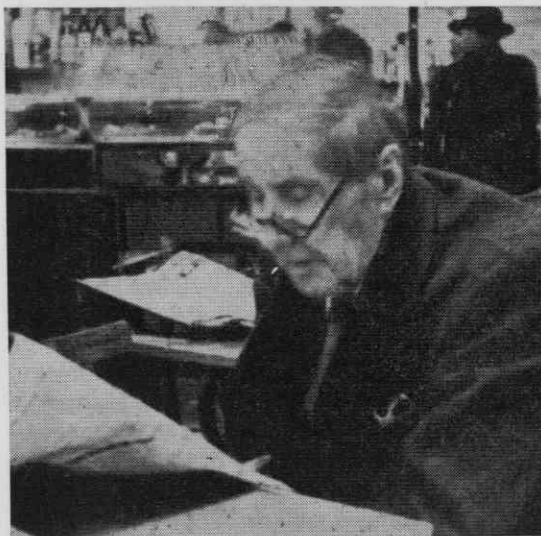
skem letu 1851/52 precej zmrzovali v šoli, ker so bile peči slabe (v začetku je bila šola celo brez njih). Puščavec jih je oskrbel, precej pa je skrbel tudi za to, da so učitelji prejeli svojo plačo v redu.

V drugem desetletju se je število hišnih števil v fari dvignilo na 472, to je, za 16 števil. Puščavec je šel za tem, da bi se učiteljeva plača zvišala. Vendar je šele v šolskem letu 1863/64 res dosegel, da je učitelj prejemal 331 gld. Zato pa mu je bilo mnogo do tega, da bi bil šolski pouk reden in nepretrgan. Njegov drugi kaplan je moral biti eno leto za učitelja na jelšanski šoli, ker je bil Bitenc na bolniškem dopustu.

V drugem desetletju so na šoli poučevali naslednji učitelji: Jakob Stvarnik, ki je prišel iz Povirja, je poučeval v Jelšanah od 1854 do 1857. — Franc Grosman je poučeval od 1857 do 1860. V tem času je bil Grosman edini poklicni učitelj v okolišu jelšanskih šol. Povsod drugod, v Klani, v Podgradu, na Munah, v Vodica, so poučevali v šoli duhovniki. — Leopold Kančnik je poučeval od 1860 do 1861. Srečko Pirc je učiteljeval v letih 1862—1868.

Pučavec je skrbel, da so se redno opravljale učiteljske konference, ki jih prej sploh ni bilo. Prva učiteljska konferenca je bila leta 1855. Dekan je imel prvi ali uvodni referat.

V drugem desetletju jelšanske šole je bil obisk šoloobveznih otrok naslednji: leta 1855 je bil obisk 38-odstoten, leta 1856 le 34-odstoten, leta 1857 celo 31-odstoten, leta 1858 — 23 %, leta 1859 — 29 %, leta 1860 neznano, leta 1861 — 31 %, leta 1862 neznano, leta

Ivan Makarovič, ki je učil v Jelšanah 40 let (rojen 30. IV. 1861, umrl 1. IV. 1957; fotografiran v Gorici decembra 1952)

1863 — 44 %, leta 1864 — 47 %. Obisk šole je včasih padel tudi zaradi slabih vremenskih razmer in *del na polju*.

Kasneje se je šolski obisk zboljšal. Tako je bil leta 1865 kar 56 %, leta 1867 celo 84 %, leta 1868 pa 80 %. Ob koncu drugega desetletja jelšanske šole je bilo leta 1864 na področju jelšanskega okoliša in dekanata deset šol: Jelšane, Hrušica, Podgrad, Klana, Mune, Vodice, Brgud, Podgraje, Golac, Starad.

Najboljši obisk šoloobveznih otrok ni bil v Jelšanah, pač pa na Golcu in na Staradu. Leta 1865 so hodili na Golcu v šolo stoodstotno, na Staradu okoli 90 %. Na Golcu je bil več let za učitelja duhovnik Eržen, ki je dal trdno podlago za slovensko šolo na Golcu. Leta 1864 je pisal svojemu prijatelju Puščavcu: »S prvo pošto pošlji oster ukaz sosesi v pravem *kranjskem* jeziku, ne v istrskem, ker mi imamo vse *kranjsko* tukaj in to najlaže zastopjo.«

Obisk v nedeljski šoli ni bil enak obisku delavniške šole. Nihal je. Včasih je bil večji včasih manjši od obiska v delavniški šoli. To je bilo odvisno tudi od učitelja. Učitelj Srečko Pirc je bolj privabljal šolarje v nedeljsko šolo, kot so jih drugi učitelji. Leta 1863 je obiskovalo nedeljsko šolo 48 % otrok, naslednje leto pa 57 %; leta 1867 je obisk narasel celo na 77 %. Pirc je bil navdušen sadjerec, svilorejec in poljedelec. Za vse to je znal navdušiti tudi otroke, prav posebno hvalo pa je žel zaradi cerkvenega in narodnega petja v šoli; poučeval je tudi igranje na gosli.

Število otrok v delavniški ali nedeljski šoli v Jelšanah se je sukalo med 150 in 180 v vsaki izmed teh šol. Zato je bil nujno potreben še en učitelj. Ta je prišel leta 1867 in se je pisal Ivan Rade.

Z uradno rabo slovenskega jezika v šolah so pa le počasi napredovali. K uspehu je mnogo pripomogel Puščavec. Učni jezik v šoli je bil res samo slovenski, zato pa šolski dopisi v nemščini. Pod vplivom narodnozavednega dekana so postali tudi učitelji bolj pogumni.

Leta 1852 je dal Puščavec objaviti razpis za službeno mesto učitelja v Jelšanah tudi v »Novicah«. Referati na učiteljskih konferencah so bili v slovenskem jeziku, čeprav je moralo biti poročilo o njih v nemškem jeziku. Referat o vzgoji iz leta 1862 je ohranjen v arhivu; razpredelnica šol leta 1863 je napisana v slovenskem oziroma hrvaškem jeziku. Za Jelšane je tak popis izdelal učitelj Pirc. Ta je 1864 napisal tudi šolski inventar v slovenskem jeziku.

To so bila leta čitalnic in taborov. V Jelšanah se je čitalnica ustanovila 1867, a dru-

štveno življenje je bilo razvito že 1863 po zaslugi dekana, učitelja Pirca in domačih.

Za Pircem je služboval v Jelšanah Martin Košič, za njim pa Ivan Makarovič iz Gorenjega polja na Goriškem. Makarovič je poučeval v Jelšanah nekako 40 let. Ves čas svojega službovanja je bil tudi vnet prosvetni delavec in se je pogumno zavzemal za kulturne pravice Primorcev. Umrl je v Trstu 1. aprila 1957 v starosti 96 let.

Dne 14. maja 1869 se je uveljavil novi šolski zakon, s katerim so postale šole državne. Podlaga za nadaljnji razvoj šolstva je bila postavljena. Do prve svetovne vojne so v župniji ustanovili še dve šoli: Lipa in Pasjak. V Lipi so začeli s šolskim poukom 13. aprila 1885. Učni jezik je bil hrvaški, naslov šole tudi (»Pučka učiona Lipa«). Poučevala sta Ernest Jelušič (ta le nekaj let), kasneje pa Vinko Puharič, ki je poučeval v Lipi do leta 1925. V to šolo so hodili otroci iz Lipe. Na Pasjaku pa je bila slovenska šola, ki so jo ustanovili leta 1903. Priprave so trajale skoraj 10 let; šola je veljala za vasi Pasjak, Šapjane in Brce. Obe novi šoli sta bili nujno potrebni, kajti v 90. letih prejšnjega stoletja je bila v župniji velika revščina. Bila je nevarnost, da bi zaradi revščine šolo opuščali. Ljudje so se zelo izseljevali, a »dijeca je večinom loše oskrbljena odjelom i obučom«, je pisal Puharič leta 1898. Dodam naj še, da je na Pasjaku poučeval Anton Maslo in to do leta 1924. Naslednjega leta mu je sledil Slavoj Makarovič.

Po prvi svetovni vojni se je ustanovila šola v Novokračinah za vasi Novokračine, Sušak, Novavas. Šoloobveznih otrok v starosti od 6 do 12 let je bilo 116. Pouk se je začel leta 1922. Poučevali so Stana Benčič, Anton Benčič, Ivana Kodelja, vsi do leta 1925. Potem so uvedli v šole le italijanski jezik, poučevali pa so italijanski učitelji in učiteljice. Pod italijansko okupacijo so ustanovili italijanske šole na Velikem Brdu, na Liscu, v Skalnici. V te šole so poslali 12 do 13 učnih moči. V vseh teh sedmih šolah so vsiljevali slovenskim otrokom tuji nerazumljivi učni jezik.

Toda temelj, ki so ga za slovensko šolo v Jelšanah postavili že leta 1843, je bil tako trden, da so po razpadu Italije leta 1943 pobegnili vsi njeni učitelji. Z neomajno gotovostjo so nadaljevali vzgojo in pouk v slovenski šoli nasledniki tistih, ki so se pred sto leti trudili za njeno ustanovitev.

Odgovornost in delo za slovensko šolo v Jelšanah po letu 1943 je prevzel jelšanski dekan Viktor Perkan, ki je sam ponudil učni

prostor v bivši prosvetni dvorani, ker je bila šolska stavba razdejana. Po razpadu Hitlerjeve Nemčije leta 1945 je zopet prevzela upravo šole civilna šolska oblast v novi Jugoslaviji.

Prvi učitelji po letu 1945 so bili Ludvik Žerjav iz Brezovice in Boža Lampretova iz Ljubljane, Zlata Kenda, Sartori, Jožica Čuč-

nikova, Rada Trtnikova. Po priključitvi Primorske Jugoslaviji so namesto porušene šole zgradili novo, ki nosi ime »Šola 4. julija«.

OPOMBA

Članek temelji na arhivskem gradivu, ki ga hrani župni urad v Jelšanah.

USTANOVNO PISMO TRNOVSKE ŠOLE

SLAVICA PAVLIČ

Iz dopisov cerkvenega arhiva v župnišču v Jelšanah je razvidno, da je bila v šolskem okrožju Jelšane v Istri ustanovljena prva redna šola v Trnovem (Ilirska Bistrica) 11. avgusta 1814.¹ Z rednim poukom pa so pričeli 3. novembra istega leta v neki zasebni hiši. Prvi učitelj in organist je bil Josip Slavič, ki je služboval do leta 1823 in je prejemal plačo 62 gld skupaj z bero. Iz poročila dne 8. marca 1823. leta zvemo, da je bil učitelj Slavič poslan na pedagoški tečaj v Gorico in nameščen v Hrušico za učitelja.² Sledil mu je Leopold Treven do leta 1825, nato Janez Klemenčič do 1849. leta, znan je bil kot dober in vzoren učitelj. Iz let njegovega službovanja so nam ohranjene popisovalne razpredelnice — Beschreibungstabelle 1829,³ v katerih beremo, da so hodili otroci v trnovsko šolo ne samo iz trnovske fare, ampak tudi iz Knežaka do leta 1859, ko so odprli enorazredno osnovno šolo, in iz Bače.

Ustanovno pismo trnovske šole nam je dokaz, s kakšno skrbjo in vestnostjo so se zavzemali nekateri takratni trnovski veljaki za šolo. Pismo navaja, kakšen mora biti učitelj, da se ne sme ukvarjati »s drugimi rezhem« kakor z vzgojo mladine. Sledi prisega veljakov, da bodo tudi gmotno skrbeli za šolo in nakup šolskih potrebščin.

Zaradi vsebinske zanimivosti pismo navajamo v celoti. Pisano je v slovenskem jeziku.⁴

U'Imenu Presvete Trojize

Mi sdolej podpisani se dones 11^{ti} dan Velkiga srpnja v'leti 1814. ob 10^{ti} uri sjutraj sneshli v'hishi sedajnega Rihtarja ali Shupana Gregorija Severja v'Ternovim skerbni,

¹vizh Sa dopolniti volo nashiga presvetliga Zesarja Franza, katir sheli koker en skerbni ozha svojih ludstv; de se napravjo (kir she nifo) v'mestih ino po

desheli, shule, k'duhovni in pošvetni srezhi svojih podloshnih.

²gizh Sa dobro otrok tega kraja, kir letim bo narvezh k'pridu prishlo in k'narbolshi erbsni.

³tizh Sa ohranit v'Fari tolkajn denarjov, kateri od tukaj bi se imeli poshilat v'druge kraja sa podvuzhenje svojih otrok.

⁴tizh Sa pokasati ufim drugim pot prave skerbi, kir dosdaj (zhe ravn je blo dosti potrebno) se ni mogel snajti en svirk sa plazhat inu sdershat te tulkajn potrebne shule.

A. De skusi poterdenje visoku zhastitlivga Tershashkiga Ordinanjata, koker tudi ufih shul visharja in nashga sedajnega Jablanskiga Kantona na tretji dan prihodniga mesza Listognoja, bo tukaj v'Ternovim sazhela ena deshelska po zesarfki postavi ali Trivialschula, v'katiri otrozi, bi se mogli uzhit brati, pisati in rajtati, posebno nemshku in kolkajn bo mogozhe krainsko, de bi mogli enkrat prov svojie kristianske dolshnosti saftopiti in potem ratali nekateri bol sastopni kmetje, nekateri dobri antverharji, nekateri tudi zesarju bol koristni soldatji, koker leti, kateri zelu nizh nesnajo.

B. De se bo neshel sa leto shulo dershati en dober mojster, katirga edino opravilo bo sama shula, savolo obilnosti otrok, in da se ne bo pezhah s'drugim rezhem, katera ne slishi k'podvuzhenju otrok, de se otrozi ufelei ob gvishnih urah pres prenehanja vuzhejo.

C. De ufakateri od nas sdolej podpisanih more v'shulo poshilati otroke svoje ali ptuje, moshke ali shenske skusi tri lejta, in tisti otrozi kir bodo satu se morjo ob guishnih urah musko vuzhiti, zhe le sebo mogl eden sa tu dobri mojfter snajti.